

‘De nationale straat / *Es-sari’a wataniya*’

Etnografisch onderzoek naar Marokkaanse prostitueebezoekers¹

Paul van Gelder

Het prostitueebezoek van mannen uit etnische minderheden is in Nederland nog weinig onderzocht. In het artikel komen drie subgroepen van Marokkaanse klanten voor het voetlicht. Marokkaanse jongemannen praten vaak enthousiast over hun contacten met plezier-meisjes tijdens hun vakanties in Marokko; zij vormen de eerste subgroep. In zijn dissertatie ‘Les plus hautes des solitude’ (1977) verbindt de bekende Marokkaanse auteur Tahar Ben Jelloun het migrantenleven eenzijdig met uitbuiting en seksuele verkwijning. Tegelijk hebben zeelui, soldaten, vrachtwagenrijders of kortom: mannen onderweg, de reputatie dat ze de bloemetjes buiten zetten. Daarom is als tweede subgroep gezocht naar Marokkanen die in de migratie op een of andere manier met seksuele vrijheden hebben geworsteld. De derde en laatste subgroep bestaat uit Marokkaanse ‘vriendjes’ van harddruggebruikende, vrouwelijke prostituees. De conclusie van het artikel gaat tevens over de implicaties voor aids/soa preventie en condoomgebruik.

[Marokkaanse mannen, migranten, seks, prostitueebezoek, condoomgebruik, aids, soa, preventie, Marokko]

Na de tweede wereldoorlog vonden grote groepen arbeiders uit het Middellandse Zee gebied hun weg naar het wederopbouwend Europa. Marokko was één van de wervingslanden. De eerste generatie Marokkaanse ‘gastarbeiders’ bestond vrijwel geheel uit mannen. Hun vrouw en eventuele kinderen brachten zij pas later over. Nog steeds migreren er Marokkanen naar Nederland om werk te zoeken of anders komen zij via huwelijkssluiting. Over de leefsituatie van Marokkaanse migranten en illegalen is veel geschreven (o.a. Bakker 1998; Engbersen e.a. 1999; Kempers 1996; Sahli 2001). Dit geldt niet voor hun seksuele handel en wandel, nog minder voor hun prostitueebezoek (o.a. Van Gelder & Lamur 1993; Vennix e.a. 2000). Toch hebben zeelui, soldaten, vrachtwagenrijders, arbeidsmigranten, toeristen of kortom: mannen onderweg, de reputatie dat ze meisjes van plezier bezoeken.

Een andere ‘notoire’ deelgroep zijn opgroeiende jongens. Over seksualiteit bij Marokkaanse adolescenten is de onderzoeksliteratuur uitgebreider (o.a. Danz e.a. 1993; Van Gelder & Lamur 1993; Shaefer Davis & Davis 1989). Wel blijkt de aan-

dacht in het algemeen eerder uit te gaan naar meisjes (o.a. Bartels 1993; Brouwer 1997; Mouthaan & De Neef 1997) dan naar jongens.

Dit artikel berust op etnografisch onderzoek onder in Nederland wonende Marokkaanse jongemannen die prostituees bezoeken.² Richtinggevend zijn de vragen: Welke betekenis heeft het prostitueebezoek voor Marokkaanse jongemannen? Hoe beleven zij dit bezoek? Hoe geven zij hun gedrag vorm? Welke aanknopingspunten biedt dit mogelijk voor aids/soa voorlichting? Eerst bespreek ik de gevolgde benaderingswijze van het Marokkaanse deelonderzoek. Dan richt ik mij op de bredere, interculturele context waarin Marokkaanse jongemannen prostituees bezoeken. Hierin nemen islam en *hesma* (schaamte) een dominante plaats in. Het verrichte onderzoek was beperkt en aanvullend van opzet. Er is gekozen voor het uitlichten van verwaarloosde thema's. Hiervan komen er drie voor het voetlicht: a. vakantie-ervaringen met pleziermeisjes in Marokko; b. migratie en seksuele vrijheid; en c. harddrugs en betaald seksueel contact. In de conclusie geef ik ook enkele implicaties voor aids/soa preventie.

Etnografisch onderzoek

Deze studie vormt een aanvulling op een proefproject voor het verbeteren van het bereik van aids/soa voorlichting onder Marokkaanse en Turkse prostitueebezoekers in Nederland. Voor de uitvoering waren tien maanden (in deeltijd) beschikbaar. Het materiaal voor deze Marokkaanse deelstudie is vooral verzameld via interviewgesprekken met individuele klanten (o.a. Spradley 1979), en via veldwerk op prostitutielocaties (o.a. De Munck & Sobo 1998). Ik heb al eens meer onderzoek verricht naar mannelijkheid en seksualiteit bij Marokkanen (Van Gelder 1995 en 1996; Van Gelder & Lamur 1993). Kwam het bezoeken van prostituees toen terloops aan de orde, nu gebeurt dit gericht. Marokkaanse klanten vormen een ongelijksoortige doelgroep. De behoefte aan meer differentiëring in de heersende beeldvorming vormt de eerste inzet van deze deelstudie. De tweede invalshoek is de individuele betekenisgeving van Marokkaanse jongemannen aan seksuele contacten waarvoor zij betalen.

In Nederland zoeken Marokkaanse klanten hun genot meestal bij raambordelen (Van Gelder & Lamur 1993; Van Gelder 2000). Onderling duiden zij deze roodlicht-straten vaak bedekt aan, zoals *el el'asima* (de hoofdstad). Of anders bezigen zij grappige benamingen als *New York*, *San Francisco* of *es-gariya wataniya* (= de nationale straat). Tippelzones zijn ook in trek maar daar heb je een auto nodig. Clubs en privé-huizen worden gewaardeerd om hun properheid, maar daar betaal je doorgaans hogere prijzen. Bij het veldwerk heb ik me beperkt tot die buitenlocaties waarop ik eerder onderzoek deed of meewerkte aan een klantenvoorlichtingsactie. Op de Amsterdamse wallen heb ik het meest rondgehangen; soms ben ik uitgeweken naar de tippelzone aan de Theemsweg. Verder ben ik op pad geweest in Den Haag en Rotterdam. Bij het voeren van interviewgesprekken heb ik, vanwege de beperkte tijd, eveneens voortgebouwd op mijn eerdere ervaringen en contacten. Het subtiele 'web van betekenissen' (Geertz 1973: 5) van Marokkaanse prostitueebezoekers is pas goed te doorgronden door vertrouwd te raken met hun belevingswereld en gedragingen. Deze ont-

vankelijkheid is meestal niet te bereiken in één enkel interview, zo is mijn ervaring. Vertrouwelijkheid kun je niet afdwingen maar is een kwestie van naar elkaar toe groeien. Dit proces verloopt het beste in een opeenvolging van interviews of informele gesprekken, bijvoorbeeld in een café of bij iemand thuis. Herhaalde interviewgesprekken bieden ook meer gelegenheid om het gebroken Nederlands van sommige geïnterviewden aaneen te rijgen of terug te komen op eerdere antwoorden. Om tijdsredenen heb ik deze interviewgesprekken toegespitst op de drie volgende thema's:

a Vakantie-ervaringen met pleziermeisjes in Marokko. Marokkaanse jongemannen zijn vaak enthousiaster over pleziermeisjes in Marokko dan over raamprostituees in Nederland. Daarom komen hun vakantie-ervaringen hier apart voor het voetlicht.

b Migratie en seksuele vrijheid. De seksuele ervaringen van Marokkaanse jongemannen in de migratie zijn een veronachtzaamd onderzoeksthema. De enige studie *Les plus hautes des solitudes* van Tahar Ben Jelloun (1977) gaat over gastarbeiders in Frankrijk en staat in het teken van uitbuiting en verkwijning. Hun verblijf is in die tijd primair ingegeven door economische, of anders politieke motieven. De ongeregelde van het leven in de migratie schept in het algemeen ook volop gelegenheid om af te wijken van het geijkte pad. Daarom ben ik op zoek gegaan naar migrantenmannen die hebben geworsteld met deze seksuele vrijruimte.

c Harddrugs en betaald seksueel contact. In Nederland is weinig interesse voor de betekenis die harddrugs innemen in het contact tussen prostituees en 'vriendjes' of klanten. *Tippelen voor dope* van Ton van de Berg & Maria Blom (1987) is de voornaamste studie. Anno 2001 zijn Marokkanen duidelijk aanwezig in het drugcircuit (Van Gelder & Sijsma 1988 en 1990; Van Gemert & Van der Torre 1996; Kaufman & Verbraeck 1986; Van der Torre 1996). Genoeg reden om dit thema ook uit te lichten.

In de individuele interviewgesprekken heb ik algemeen voorrang gegeven aan het verzamelen van relevante *casussen* van contacten van Marokkaanse mannen met prostituees of van soorten Marokkaanse klanten (o.a. Stake 1995). Aan deze thematische selectie van casussen is het samenstellen van de steekproef (N = 15) ondergeschikt gemaakt. Veertien geïnterviewden zijn Marokkaans, één is Algerijns. Hun leeftijd bij het eerste gesprekscontact loopt uiteen van 17 tot 37 jaar. Eén jongen is in Nederland geboren; de migratieleeftijd van andere veertien verschilt van 3 tot 26 jaar.³ Zes geïnterviewden zijn bemiddeld door een Marokkaanse of Nederlandse tussenpersoon; de overige negen heb ikzelf geworven. Dat lukte mij het beste in het uitgaansleven, onder harddruggebruikers en onder illegalen. Waren geïnterviewden afkerig van een geluidsrecorder, dan maakte ik schriftelijk aantekeningen. Naast deze kleine steekproef kon ik beschikken over de uitkomsten van twee eerder gehouden groepsdiscussies met in totaal zes Marokkaanse klanten van rond de 20 jaar en één groepsdiscussie met vijf Marokkaanse Voorlichters-in-de-Eigen-Taal-en-Cultuur (VETC-ers) (zie: Van Gelder 2000: 54-55). Buitendien heb ik uitgebreide 'searches' verricht op het internet (vergl. Brouwer 2001).

Islam, schaamte en prostitueebezoek

De eigenschap *een goed moslim zijn* scoort het hoogst in het zelfbeeld van Marokkaanse jongemannen in Nederland (zie: Van Gelder 2000: 82). Binnen de Marokkaanse cultuur is de maagdelijkheidnorm van moslimmeisjes tot hun trouwen toonaangevend. In de officiële islam is vaginale gemeenschap binnen het huwelijk de voorgeschreven manier om het bed te delen. Aan de coïtus tussen echtgenoten wordt een gelijkenis met de goddelijke scheppingsdaad toegedicht (Bouhdiba 1998). Volgens opgroeiende Marokkaanse jongens in Nederland kun je met conventioneel opgevoede moslimmeisjes vóór het huwelijk wel vriendinnetjes zijn maar heb je ‘eigenlijk geen seks’. Een tiener sprak van ‘praten en zoentjes geven’ (zie o.a. Van Gelder & Lamur 1993). Overtreden meisjes toch deze culturele norm dan gaan zij soms over tot een hersteloperatie van het maagdenvlies (Mernissi 1982; Mouthaan & De Neef 1997). Deze *hesma* of schaamtecode reikt echter verder dan het maagdenvlies of de scheiding tussen de seksen. “Anders dan schaamte of kuisheid is *hesma* altijd aanwezig, overal en onder alle omstandigheden”, stelt de Marokkaanse sociologe Naamane-Gessous (1990: 15) in haar studie over vrouwelijke seksualiteit in Marokko. Zij laat echter ook zien dat het dagelijks leven op allerlei manieren schaduwruimtes biedt voor het ontduiken van deze schaamtecode en dat deze code vatbaar is voor veranderingen (vergl. Mernissi, 1989; Shaefer Davis & Davis 1989). Dit is ook te zien in de prostitutie, waarover straks meer. Een geïnterviewde prostitueebezoeker bracht de conventionele schaamtecode als volgt onder woorden:

Binnen de Marokkaanse cultuur moet je niet eerlijk praten. Als ik iets zie wat hij doet dan kan ik niet vertellen aan de ander. [Ben je] moslim dan is het verboden om naar de prostituees te gaan. Zeg maar, negentig procent gaat naar de prostituees, maar het blijft altijd geheim, dit soort dingen.

Een deelnemer van begin twintig, Saïd,⁴ gaf het volgende praktijkvoorbeeld maar dan toegepast op de Nederlandse situatie:

Wat is het meeste dat je ooit voor seks met een vrouw hebt betaald? vraag ik Saïd. Hij antwoordt: “200 gulden [= 91 euro].” Dat ging zo. Hij was aan het winnen bij het gokken en raakte toen in gesprek met een Nederlandse jonge vrouw: “Ik kende d’r van gezicht.” Ze begon tegen hem: “Ik heb problemen met m’n vriend. Ik heb mijn kindje weggezet. Ik ben alleen. Ik vind het goed als je vanavond bij mij blijft.” In de gokhal had ze niks over geld gezegd. Maar toen Saïd eenmaal bij haar thuis was zei ze: “Ik heb een minimum uitkering. Ik kan nauwelijks rondkomen. Je kan een paar dagen blijven.” Hij heeft haar toen uit zichzelf 200 gulden van zijn gokwinst gegeven en is twee dagen bij haar gebleven. Hij heeft diverse keren zonder condoom met haar geneukt: “Ze gebruikte de pil.” Ik vraag Saïd: “Zou je haar een hoer noemen?” Hij reageert van niet en geeft de volgende uitleg: “Kijk, dat is geheim. Ze heb niemand om mee te praten. Dan wil ze met iemand wippen of iemand die naast haar komt liggen. Maar ik zal dat nooit vertellen tegen iemand van buiten. Ik vind het slecht voor mijzelf en slecht tegenover haar. Ik maak dan een hoer van d’r.” “Was je dan verliefd op haar?” vervolg ik. “Nee, iets trok mij in haar.”

Maar hij wil haar géén vriendin noemen. Het stond hem tegen dat ze een zoontje had en ze was een paar jaar ouder dan hij. Toen hij wegging zei ze nog: “Kom je volgende week weer? Dan krijg je een speciale prijs.” Maar hij is niet meer teruggegaan.

Net als binnen het huwelijk is vaginale gemeenschap voor Marokkaanse mannen ook het meest gebruikelijk met prostituees (Van Gelder & Lamur 1993: 87). Hierbij neemt de man traditioneel de vooroverliggende positie in. In aloude beeldspraken wordt vaak verwezen naar landarbeid, zoals ploegen of water geven: “Uw vrouwen zijn een akker voor u” (vergl. Crapanzano 1980: 110; Delaney 1991). Opgroeïende Marokkaanse jongens in Nederland zoeken eventuele modernisering van hun seksleven vooral in:

a *een warmer lijfelijk contact*, met name: kussen, strelen en knuffelen.

Een Marokkaanse dertiger lichtte toe: “Bij conservatieve vrouwen, seksueel contact is korter, altijd kort. Maar bij vrouwen die anders opgevoed zijn, dan heb je een lang seksueel contact.” In het algemeen associëren Marokkaanse jongemannen een langdurig sekscontact met modernere, vrijere vrouwen.

b *het variëren van de ingenomen posities bij de vaginale gemeenschap*.

Het Koranvers (II, 23) “Uw vrouwen zijn een akker voor u, komt daarom tot uw akker zoals u wenst” staat eveneens in het teken van de akker waar gezaaid en geoogst wordt. Hieruit is echter tevens afgeleid dat mannen hun vrouwen kunnen bespringen op elk moment dat dit hen behaagt, en dat zij verschillende houdingen bij het vrijen kunnen innemen (Van Bommel 1990). Nederlandse klanten zoeken bij een prostituee nogal eens die vormen van seks, waarvan hun eigen partner afkerig is (o.a. De Graaf 1995: 139; Van Mens 1992: 131). Deze beweegreden krijgt weinig bijval van Marokkaanse klanten. Zo vond een 23-jarige, modern denkende Marokkaan:

Als je elkaar echt leuk vindt dan doe je alles met elkaar. Dat gaat automatisch, anders is er iets niet goed. Het kan wel zijn dat een vrouw preuts is. Dat ze pijpen vies vindt. Maar met die vrouw klikt het dan niet.

In een eerder onderzoek (Van Gelder & Lamur 1993) bleken veel Marokkaanse mannen negatief gestemd over anale gemeenschap (kontneuken). Dit zou ook in strijd zijn met de Koran, – door een geïnterviewde verwoordt als: “Jullie moeten aan een vrouw komen aan de bekende plaatsen.” Afgaande op de geïnterviewden gaan de meeste raamprostituees bovendien niet mee in deze wens. In hun prostitutiecontacten komt orale seks, met name fellatio, wel vaak voor, maar niet zo prominent als bij Nederlandse klanten. Andere seksuele variaties, zoals sado-masochisme, komen bij Marokkaanse mannen zelden voor.

Vakantie-ervaringen met pleziermeisjes in Marokko

In 2000 is prostitutie in Nederland een legale bedrijfstak geworden. In Marokko is het beoefenen van prostitutie officieel verboden en *haram* (verboden voor de religieuze wet). Toch heeft Marokko van alles te bieden op dit hellend vlak. Na de onafhanke-

lijkheid in 1956 is de prostitutie zelfs toegenomen, mede door de ernstige werkloosheid (o.a. Bennani-Chraïbi 1994 en 2000; Rouadjia 1991). De Marokkaanse autoriteiten verboden jarenlang de intieme ontboezemingen van romanschrijver, Mohammed Shoekri (1983). Inmiddels is deze rosse realiteit doorgedrongen in bekroonde Marokkaanse films als ALI ZAOUA (2000) van Nabil Ayouch en in diverse Discussie Forums van Marokkaanse jongeren op het internet. Alle Marokkaanse steden kennen wel een warme buurt (*hey*) of straat (*derb*). In Casablanca is dit *derb sultan* (=Sultanstraat), in Ksar-el-Kebir *mexique*, in Khenifra *hey qlitu*. De politie pakt nogal eens vrouwen op, die buiten de bekende plaatsen mannen aanspreken (o.a. Menebhi 1980). Meer besloten zijn de nachtclubs, bars en discotheken. Meisjes uit de stedelijke middenklasse zoeken ook de hotellounges op, zoals *Hyatt Regency* of *Sheraton* in Casablanca (Laguèche 1992; Mesdali-Bennali 1967; Rouadjia 1991). Hun klandizie bestaat uit Europese, Amerikaanse en Arabische toeristen. Een plaats voor de seks is soms lastig te vinden door toeziend het hotelpersoneel of de politie. Daarom week Hamid op zijn vakantie uit naar de woning van een vriend:

In 1999 regelde Hamid een meisje via een vrouw (*qewwada*) in een bar. Hij had eerst bij de *qewwada* aan het tafeltje besproken wat voor meisje hij zocht: jong of ouder? Ze kwamen een prijs van 300 dirham overeen (10 dirham = 1 euro). Hamid heeft de *qewwada* tien dirham fooi gegeven. Ze vroeg hem tien minuten te wachten en kwam met een jong meisje terug. Hamid had met een vriend afgesproken dat hij in zijn huis terecht kon. Hij is met het meisje boodschappen gaan doen. Ze hebben bier en brood met kebab-vlees gekocht. Toen namen ze de minibus naar het huis van zijn vriend. Daar arriveerden ze rond tien uur 's avonds. Het meisje vertrok om half vijf vóór het ochtendgloren. Zijn vriend woont alleen en de burens gaan anders praten. Hamid heeft de 300 dirham aan het meisje zelf meegegeven.

In het noordelijke Rifgebergte, waar de meeste Marokkanen in Nederland vandaan komen, kent de seksuele moraal vanouds veel meer schaamte (*hesma*) dan onder de Berbers in het zuidelijker gelegen Atlas-gebergte. Maar anno 2001 zijn ook in het Noorden, net als in West-Marokko, pleziermeisjes te vinden op de stranden, langs de boulevards, en in tenten op campings. Voor Marokkanen zelf spant het Atlas-gebergte echter de kroon in seksuele vrijmoedigheid (Kapchan 1996). Daar stappen meisjes op jonge leeftijd als maagd in het huwelijksbootje om weldra weer te scheiden, waarna een tijd van grote vrijheid aanbreekt (Bakker & Borm 1994: 154). Het plaatsje Imilchil kent een jaarlijkse verlovingsmarkt (*moussem*), waar vrouwen en mannen een huwelijkskandidaat voor zichzelf kunnen uitkiezen (Kasriel 1989). Steden als Azrou en Khenifra zijn vermaard om hun wijken en huizen waar vrouwen mannen openlijk benaderen. Volgens zeggen passeer je op de autoweg naar Khenifra zelfs een bord in het Arabisch: *hwi aw xwi* ('neuk of ga weg'). Ook kleine plaatsen als Imouzzèr d'Ifrane nabij Fès, Ain Leuh, Tounfit en Zaouia Cheikh hebben een reputatie. Voor de kleine plaats Ain Leuh maakten Bakker & Borm (1994: 146) in 1990 de raming dat er dertig tot vijftig bordelen en 150 tot 250 prostituees waren. Hun klandizie bestond vooral uit Riffijnse jongemannen, zo hoorden zij. Veel meisjes werken voor een oudere *patrona*, die je aanspreekt met '*lalla*' of '*hadja*'.

De 23-jarige Ahmed is in 2000 tijdens de vakantie samen met zijn neef op zoek gegaan naar meisjes in het plaatsje Tiflit, een half uur met de bus van Rabat. Sommige meisjes staan daar voor de deur van het huis, anderen zitten binnen. Ahmed is zelf met een meisje binnen gaan praten. Bij de kennismaking tilde zij haar jellaba op en draaide zich in het rond. Daarna greep ze met haar hand bij z'n pik: "Ze had alles strak, ze was een leuk meisje." Met 'strak' bedoelt hij dat haar borsten er niet slap bijhingen en ze geen slappe buik had. Daarop betaalde hij 500 dirham aan de *patrona* en ging hij samen met zijn neef naar de supermarkt. Ze kochten allerlei etenswaren, cola en drank en namen weer de bus terug. Ze bleven ieder een paar uur bij het meisje, met wie ze hadden afgesproken. Hijzelf is drie keer bij het meisje klaargekomen. Na twee keer klaarkomen aten ze wat. Daarna begon ze zijn lichaam te masseren en hem te kussen. Hij kreeg toen weer een stijve, ze gingen weer neuken. Het klaarkomen ging toen moeilijker maar het lukte uiteindelijk wel. Hij gebruikte elke keer een nieuw condoom, – die had hijzelf uit Nederland meegenomen. Ahmed en zijn neef zijn in de vooravond weer naar huis gegaan. Ahmeds ouders wilden niet dat hij als jonge Europeaan in het donker over straat ging. Bij het weggaan zei het meisje: "Kom je volgende week weer? Dan krijg je een speciale prijs." Maar hij is niet meer teruggeweest.

Voor de betrokken meisjes verhoogt het uitzicht op het welvarende Europa de aantrekkelijkheid van vakantiegangers. Die kijken op hun beurt naar het verschil in prijs en sfeer, vergeleken met Nederland. In de Atlas betaal je "een tientje voor een paar uur" of "25 gulden voor een hele nacht", terwijl je op de Amsterdamse wallen (in 2001) 75 of 100 gulden [= 35 tot 45 euro] kwijt bent voor een vluggertje. De geïnterviewden gaven het meest af op de zakelijke sfeer en de korte duur van het betaalde sekscontact.

Naar de feitelijke contactduur van prostituees met klanten heb ik tijdens het veldwerk ook metingen verricht. Een tijdmeting van 40 raamprostitutiecontacten tussen 21:00 uur en 02:00 uur op de Amsterdamse wallen leverde een gemiddelde contactduur van 12,5 minuten op. De variatiebreedte van de contactduur was 2 tot 30 minuten met een mediaan van 11 minuten. Ter vergelijking: bij een in 1988 verrichte tijdmeting op de tippelzone in Rotterdam bleek de mediaan 10 minuten, dus één minuut minder (Van Gelder & Kaplan 1992: 257). Bij prostitutiecontacten in de auto is orale seks evenwel vaak de hoofdtechniek, terwijl dit bij de raambordelen vaginale gemeenschap is.

Behalve via een *patrona* die een huis beheert, kun je in de Atlas ook gemakkelijk een meisje direct op straat benaderen:

De 30-jarige Chalid is in 1994 Khénifra geweest. Hij is er samen met een neef, en een vriend die met z'n vriendin was, heengereden. Zijn vriend heeft met zijn vriendin een kamer in een hotel geboekt. Chalid is met zijn neef gaan rondlopen. Op een pleintje hebben ze allebei direct contact gelegd met een meisje. Chalid heeft eerst bier en eten gekocht, samen met het meisje. Daarna is hij met haar mee naar huis gegaan. Ze woonde bij haar ouders. Haar moeder en een broertje waren thuis. Chalid heeft de moeder van het meisje een hand gegeven⁵ en is met haar naar de bovenverdieping gegaan. Het broertje kwam vragen of Chalid thee wilde maar hij hoefde niet. Hij is van 4 uur in de middag tot

de volgende morgen 12 uur bij het meisje gebleven. Hij heeft na afloop betaald. Het meisje vroeg 100 dirham. Hij heeft haar toen 200 dirham gegeven. “Het was weinig, je moet altijd meer betalen,” vindt Chalid. Toen hij wegging was haar vader er ook. Na afloop is hij naar het hotel gegaan waar zijn vriend verbleef. Ook zijn neef is daarheen gekomen.

Binnen het gezinsleven is het bereiden van voedsel traditioneel een taak van de vrouw. In de contacten met pleziermeisjes is het evenwel gebruikelijk dat de vakantieganger vooraf een mondvorraad koopt als hij afsprekt om voor langere tijd het bed met haar te delen. Gaat een vakantieganger met een meisje op stap dan betaalt hij haar ook voor kleding en opsmuk. Een Marokkaanse dertiger sprak van ‘helpen’, niet van ‘betalen’:

Die vrouwen moet je helpen voor mijn gevoel. In Marokko wil ik ze aankleden, helpen met eten, en dingen voor ze kopen.

In de literatuur wordt deze ‘gecommercialiseerde hofmakerij’ meestal beschreven als een langer durende verhouding (Van Oostrum 1989). Maar bij Marokkaanse vakantiegangers blijken deze contacten merendeels *eenmalig* plaats te vinden. In de weinige casussen die ik te horen kreeg van een langer durende verkering met meisjes ter plaatse, bleken de jongemannen haar vaak al van vroeger of uit Europa te kennen. Deze opvallende eenmaligheid blijkt mede ingegeven door een aversie tegen langdurige verhoudingen met pleziermeisjes. In de literatuur is deze bezorgdheid al eerder opgemerkt. Zo wijst de Amerikaanse antropologe Daisy Hilse Dwyer (1978) op de vrees van moeders in Taroudannt, in Zuid-Marokko, voor de remmende invloed van de plaatselijke prostituees op de ontwikkeling van hun opgroeiende zonen. De veelal oudere gastvrouwen lijken de seksuele interesse van hun onervaren zonen niet lang te kunnen vasthouden. Een volkswijsheid leert dat hen dit alleen lukt door magische praktijken (*shur*) die liefde of gekte opwekken, – traditioneel aangeduid als *l-mahabba* (vergl. Westermarck I 1968: 577). Van deze *mahabba* bestaan vele variaties. De prostituee neemt bijvoorbeeld de doek waarmee de jongen zijn sperma heeft afgeveegd, om deze te verbranden zoals wierook. Of ze dept de doek in het bloed van iemand die op onverklaarbare wijze is doodgegaan, en draagt deze in een zakje rond haar nek. Door de geur van de verbrande doek of de buidel zal de jongen opeens merken dat hij zijn vrijheid verloren heeft (Dwijer 1978: 95). Een algemeen kenmerk van *shur* is verborgenheid. Het slachtoffer merkt alleen de uitwerking. Ik sprak een Riffijnse vakantieganger, Omar, die het magisch effect van dit type *shur* persoonlijk ervaren had:

Omar is in Fès op straat een meisje tegengekomen. Ze raakten in gesprek en hij is met haar mee naar huis gegaan. Ze woonde nog bij haar ouders. Over de achtergrond van het meisje weet Omar weinig te zeggen. Het was geen meisje van de Atlas, maar ze had wel een Berber-achtergrond. Hij is bij haar blijven slapen. Hij heeft bij haar thuis te eten en te drinken gekregen. Daarna kon hij niet meer van haar loskomen: “Ik was helemaal gek.” Hijzelf spreekt van *shur*. Toen hij vanuit Fès doorreisde bekroop hem gelijk het gevoel dat hij naar het meisje terug moest. Ze is later met hem naar Tanger gereisd waar ze op een hotelkamer verbleven. Hij heeft in Marokko ook nog zijn auto verkocht omdat hij

door zijn geld heen was. Een oom heeft hem naar een bekende fqi meegenomen. Die wist precies te vertellen waar hij de afgelopen dagen was geweest. De fqi zei ook dat de *shur* niet van het meisje kwam maar van haar ouders die iets in zijn eten of drinken hadden gedaan. De fqi heeft aan Omars oom gezegd: “Deze jongen moet echt terug.” Hij heeft de oom aangeraden om Ali persoonlijk naar het vliegveld te brengen en bij hem te blijven totdat de deur van het vliegtuig dicht was. Aan Omar zei hij: “Moet je die gezicht niet naar omkijken.” De fqi legde uit dat de zee (*bher*) de *shur* in drie maanden tot maximaal een halfjaar zou wegspoelen: “Als je de zee over gaat duurt het een halfjaar dan gaat het weg, maar blijf je daar dan kom je echt niet meer los.” De fqi vroeg 1.500 gulden [= 680 euro] vergoeding, Ali heeft 800 gulden [= 363 euro] betaald. Op de dag van vertrek is Omar door zijn oom met de auto opgehaald. Omar zat in de hotelkamer met het meisje en maakte zelf geen aanstalten om weg te gaan. Zijn oom snelde naar binnen, gooide een tafeltje opzij, greep Omar bij de arm, pakte zijn paspoort en spullen, en heeft hem op het vliegtuig gezet.⁶

In de casus van Omar heeft niet het meisje maar haar moeder of vader *shur* op zijn eten of drinken toegepast. Daarom drinkt Omar sindsdien geen geopende blikje bier meer leeg als hij op vakantie bij een pleziermeisje naar het toilet moet. Bij navraag blijkt Omar *shur* met sperma zelfs gevaarlijker te vinden: “Als je zonder condoom neukt is het meeste risico.” Ik sprak nog het meest Marokkaanse vakantiegangers die bezorgd waren voor *shur* met sperma. Zij zeiden daarom na het klaarkomen het condoom gelijk dicht te knopen en in de wc te gooien of anders mee te nemen.

De vakantie-ervaringen van Marokkaanse geïnterviewden met pleziermeisjes in Marokko maken eens te meer duidelijk dat de conventionele schaamtecode volop openingen biedt voor het aangaan van losse seksuele contacten. Het verschil tussen formele norm en informele praktijk is in dit geval bovendien omgeven met gewoontes en gebruiken. Bij deze betaalde contacten springt de combinatie van informaliteit en eenmaligheid in het oog. Ook blijken nogal wat jongemannen, met name in hun betaalde contacten met pleziermeisjes in de Marokkaanse Atlas, bezorgd te zijn over magische beïnvloeding, aangeduid als *shur*.

Migratie en seksuele vrijheid

In zijn dissertatie *Les plus hautes des solitude* kenschetst Tahar Ben Jelloun (1977) Marokkaanse arbeidsmigranten in Frankrijk als vereenzaamde, uitgebuite mannen die seksueel tekortkomen of impotent raken. Zijn studie stamt uit de tijd dat deze Marokkaanse en andere arbeidsmigranten in Nederland nog ‘gastarbeiders’ heetten. Nog altijd oefent de Nederlandse economie een aantrekkingskracht uit op dit type economische migranten, alleen zijn ze nu veel meer afkomstig uit andere landen, zoals West-Afrika of Oost-Europa. De Marokkaanse volksmond heeft deze allenige mannen in de migratie zelfs een aparte aanduiding *zufri* meegegeven, – een verbastering van het Franse *les ouvriers* (= de arbeiders). Deze – nog steeds gebruikte – benaming beklemtoont al evenzeer het slachtofferschap. Tegelijkertijd hebben ‘mannen onderweg’

internationaal de reputatie dat ze seksuele vertiertjes opzoeken. Dit brengt mij op de volgende vragen: hoe zit het met de seksuele ontspanningsruimte die het leven in de migratie óók te bieden heeft? In hoeverre werkt deze vrijheid ontregelend op de conventionele schaamtecode? Uiteraard behoren de jaren zeventig van de twintigste eeuw tot het verleden. Hoewel er nog wel steeds individuele Marokkanen naar Nederland migreren, zijn de kinderen van de vroegere 'gastarbeider'-generatie intussen ook volwassen geworden. Daar komt bij dat de aangeroerde kwestie veel breder speelt. Voor deze verkenning beperk ik mij tot het bespreken van vijf verschillende casussen van migrantenmannen bij wie hun seksuele escapades gepaard gingen met conflicten of problemen binnen hun familie. Vier van deze vijf geïnterviewden zijn in de dertig, één is achter in de twintig. De leeftijd dat zij in Nederland aankwamen, verschilt van 10 tot 26 jaar. Zij traden alle vijf ooit in het huwelijk. Eén van hen is nog steeds getrouwd; een ander woont samen met een Nederlandse vrouw; de overige drie zijn gescheiden en nu alleenstaand.

Kenmerkend voor hun losmaking zijn ten eerste hun frequente wisselende seksuele contacten, al of niet naast een vaste of los/vaste relatie. Hierin is het bezoeken van prostituees ook opgenomen maar, opvallend genoeg, niet overheersend. De zakelijkheid van prostitutiecontacten in Nederland werkt bij enkele deelnemers zelfs remmend op hun vrijheidsbeleving. Een Marokkaanse dertiger, Karim, wijst op het verschil tussen 'handelen' en 'delen':

Tijdens het avondeten vertrouwt Karim me toe dat hij in de middag samen met een Nederlandse vrouw coke heeft gerookt. Hij wilde neuken, maar voor haar hoefde het niet. Zij stemde toe in ruil voor een grotere portie coke. "Dat was handelen," stellen we vast. Karim kent een andere Nederlandse vrouw die ervan houdt om coke te roken en tegelijk seks met hem te hebben: "Dat is delen." Bij haar gebruikt hij bovendien geen condoom. "Met haar ga ik gekke dingen doen gewoon. Mèt condoom is de seks minder voor ons."

Bij twee van de vijf mannen is het gebruik van harddrugs, vooral cocaïne, mede van invloed op het vieren van de seksuele teugels. Drie van de vijf hebben bovendien seksuele contacten met mannen. Eén van hen noemde zich daarom 'biseksueel'; twee anderen zeiden eerst vooral op vrouwen te vallen, maar in een volgend gesprek voelden zij ook veel voor mannen.

Bij twee Riffijnse geïnterviewden vormde hun seksuele vrijmoedigheid in Nederland de directe aanleiding dat hun vrouw in Marokko van hen is gescheiden. Beiden hebben meerdere kinderen met haar. Bij een derde jongeman strandde het huwelijk al gelijk; hij was door zijn ouders geprest om te trouwen maar nam op het laatste moment de benen. De vierde jongeman komt uit Zuid-Marokko en besloot zelf te scheiden omdat zijn echtgenote over de tong ging in zijn geboortestad. De vijfde en laatste jongeman, Mazjid, is geboren in de Rif en na een wild leven met prostituees en harddruggebruik, kort geleden in Marokko getrouwd met een boerenmeisje. Eenmaal in Nederland zet hij haar onder druk om zich te voegen naar zijn veel vrijere seksuele behoeften:

Mazjid: Ik ben Europeaan. Ik heb haar mijn korte leer geleerd, weet je.

PvG: Mm.

Mazjid: Ik denk dat Marokkaanse cultuur kan mij verrotten. Wat iemand anders in z'n huis doet, kan mij verrotten. Ik ben ook Marokkaan, maar m'n vrouw pak ik binnen de deuren. Niemand ziet me. Doe ik het hoe ik het wil.

PvG: Ja.

Mazjid: Normaal gaat ze in de kamer op je wachten. En ze weet niks van dat pijpen of likken en zo. Daar weet ze niks van gewoon.

PvG: Ze was bescheiden.

Mazjid: Ze was bescheiden. Tuurlijk was ze heel bescheiden. Maar ik heb haar duidelijk gemaakt dat dit allemaal onder seks hoort.

PvG: Je hebt haar zelf opgevoed.

Mazjid: Ja, ik laat 'r films zien, en eh... alles! Ik wil mijn zin krijgen, mijn gevoel, mijn flash.

Mazjid doorbreekt de norm van vaginale gemeenschap binnen het huwelijk deels door het aangaan van wisselende seksuele contacten. Ook verwacht hij orale seks (pijpen en likken) van zijn traditioneel opgevoede echtgenote. Hij blijkt afkerig van anale gemeenschap met vrouwen: "Er zijn genoeg gaten waar je hem in kan stoppen dan in de goot." De andere vier zijn hier niet vies van, bijvoorbeeld Ahmed:

Ahmed geeft de voorkeur aan vaginaal neuken en neukt vrouwen ook wel anaal als het kan. Hij doet vaginaal neuken ook het liefst 'op z'n hondjes', dus vanaf de rugzijde, maar raamprostituees stemmen lang niet altijd in. Ahmed licht toe: "Ik wil bij het neuken niet door haar gezicht worden afgeleid en haar lichaam komt het mooiste uit."

Welke uitkomst levert de voorgaande casusbespreking op? De bestaande literatuur over seksualiteit en migratie bij Marokkanen is nogal eenzijdig gericht op probleem- en conflictsituaties van meisjes en vrouwen. De voorgaande vijf casussen laten zien dat er bij jongemannen evenzo sprake kan zijn van probleem- of conflictsituaties. Bij Marokkaanse meisjes en vrouwen overheersen in dit geval issues als het niet betonen van schaamtevol gedrag, het verlies van maagdelijkheid en het plegen van overspel. Wel blijken de geïnterviewde jongemannen hun seksuele vrijmoedigheid iets anders vorm te geven. In hun situatie speelt het verlies van maagdelijkheid geen rol. Onbetamelijk gedrag en overspel blijken bij hen ook conflicten op te leveren maar daarnaast zoiets als mannenseks. Algemeen bevinden deze mannen zich, vanwege de migratie, in een overgangssituatie waarin hun persoonlijk gevoelde behoeften de overhand hebben gekregen boven gangbare culturele opvattingen (vergl. Boedjarath 1997). Ik interviewde een andere, als tiener overgekomen Marokkaan die zijn persoonlijke behoefte aan vrijheid als reden noemde om zijn ouders te weerstaan en pas te trouwen wanneer hij "alles heeft gehad". Toen ik hem vertelde over deze gescheiden mannen merkte hij op:

Die mannen zijn tekortgekomen, ze zijn snel getrouwd en hebben niets meegemaakt. Ik wil geen kinderen laten zonder vader.

Harddrugs en betaald seksueel contact

‘Loverboys’ heten de jongheren die met cadeautjes en zoete babbels de harten van meisjes op hol brengen om haar dan in de prostitutie aan het werk te zetten. In de media en de literatuur is de blik steevast op de meisjes gericht (o.a. Venicz & Vanwesenbeeck 1998). Dus ben ik op zoek gegaan naar Marokkaanse ‘vriendjes’. Zoals vaker is de realiteit niet zwart-wit maar ingewikkeld. Ik onderscheid drie relatiesoorten van Marokkaanse ‘vriendjes’ met Marokkaanse en andere meisjes:

- a ‘Vriendjes’ die meisjes in Nederland verleiden en hen, al dan niet onder dwang, ertoe brengen om zich te prostitueren;
- b ‘Vriendjes’ bij wie het harddruggebruik centraal staat in hun seksuele contacten met meisjes in de prostitutie;
- c ‘Vriendjes’ die meisjes, al dan niet met valse beloftes, vanuit Marokko naar Nederland overbrengen om hen in de prostitutie te laten werken.

In de aandacht voor ‘loverboys’ is het gebruik van harddrugs onderbelicht gebleven. Daarom beperk ik mij tot de tweede relatiesoort. Drugs dealen en ‘pooieren’ is een bekende combinatie die in verschillende varianten voorkomt. Ten eerste sprak ik een 17-jarige straatdealer, Ali, die ook weleens een meisje voor zich heeft werken:

PvG: Je kan ook geld verdienen met meisjes die voor je werken.

Ali: Ja, dat heb ik ook een keer gedaan maar bij het dealen. Met een Braziliaanse hoer.

PvG: Die voor je werkte gewoon.

Ali: Ja.

PvG: Gaf jij haar dan drugs of zo?

Ali: Nee, nee, nee, nee, nee.

PvG: Wat dan?

Ali: Ik zocht klanten voor haar. Betaalden die klanten 150 piek, ik kreeg 100 gulden, zij 50 piek. Van één klant.

Niet alle drugsdealers zijn zo gewetensvol als Ali. Zo zag de 29-jarige Mohammed, geen bezwaren om zijn veel jongere partner zonodig verslaafd te maken:

Moh: Het is nog een jong meisje, weet je. Ik ben haar eerste. Ze heeft nog geen ervaring. Zo lang ik haar zo in de macht heb, blijft het zo. Zodra ik iets merk of zo, maak ik d'r verslaafd. Ja toch?

PvG: Als ze mondig wordt of teveel gaat vertellen.

Moh: Ja, als ze teveel gaat vragen. Ik maak 'r verslaafd en ik laat 'r werken gewoon op straat, weet je. Of een etalagehoer of zo.

PvG: Heb je wel eens met vrouwen gedaan ook.

Moh: Nee, ik heb het niet gedaan. Maar ik ben met meisjes omgegaan, die eenmaal zo waren. Weet je, bij onze cultuur, bij onze gewoonte, dat mag absoluut niet, weet je. Een vrouw als hoer te laten werken, weet je. Ze zouden mij vermoorden of zo. Als de familie te weten komt of zo. Wat ik mee doe en zo. Ze zouden mij levend ophangen, weet je.

Een beproefde manier om een meisje aan je te binden is door haar gratis cocaïne te geven. Ik interviewde een dealer, Noureddin, die geregeld gratis coke gaf aan de los/vaste meisjes met wie hij – buiten zijn vaste vriendin om – het bed deelde.

Nou: Ik heb geloof ik een paar vaste vriendinnen gehad, hoor. Meer niet. Meer was het los/vast, los/vast, los/vast. D'r in, d'r uit. (Noureddin en PvG grinniken.) Met deze laatste vriendin ga ik langer om. Maar ik neem nooit een meisje mee als ik ga stappen.

PvG: Maar je zit dan met coke en dan nog met wijven en dan nog met ...

Nou: Ja, maar dat is zo spannend jongen! Dat is juist zo spannend.

PvG: Leg me 'ns uit.

Nou: Ja, zal ik je uitleggen, weet je, dat is gewoon zo leuk als je coke op hebt en je hebt geld, je hebt dope in je zak, nou en dan regel je een meisje snel, weet je, en dan is lekkere wijven, muziek, snuiven, weet je, die meisjes die vallen natuurlijk snel voor een snuifje.

PvG: Ja? Maar dat is in een bepaalde discotheek dan.

Nou: Nee ik doe het overal. Ik heb er gewoon schijt aan. En ik ben ook sneaky hoor en stiekem. (PvG en Noureddin grinniken.) Ja, d'r zijn veel wijven met drugs. Ik houd niet van eh... Die meisjes die ik heb gehad die zijn allemaal junkies geworden. Die bleven gewoon voor 'n nacht. Die roken nou daar op de weg [= tippelzone]. Ze zien d'r heel slecht uit, heel erg vies. Vroeger kwamen ze bij mij. Waren ze nog mooi, prachtig mooi lichaam, nou is het niet meer het geval. Ik geef mezelf wel af en toe de schuld hoor.

Dezelfde jongen vertelt de volgende mislukte poging:

Ik kwam een meisje bij het station tegen. Was een Nederlands meisje. Ze ziet er netjes uit, weet je. Ze loopt daar. Ze is niet echt lang bezig. Ze is net aan het begin. Ze kwam daar, ze zegt tegen me, moet je 'ns luisteren. Heb jij een basepijpje? Ja, die heb ik. Ik zeg, kom, kom. Gaan we effe een eindje lopen. Want dat is niks hierzo. Ik zeg nou, kom gaan we gewoon naar huis. Dan gaan we rustig met z'n tweeën roken. En toen zaten we een beetje rustig te roken. En ook een biertje drinken en zo. Hebben we nog geneukt. Nou en toen ging ze naar huis. Maar het was niet voor een vluggertje bedoeld. Ze zag d'r leuk uit. Ik wou haar eigenlijk pakken, weet je wel. Ik wou haar pakken. Als ik haar nou een beetje zo aan een lijntje houd, weet je. Dan over een paar weken dan zeg ik. Luister, we zitten alle twee aan de drugs en ergens moet het geld naar binnen stromen. Dan zet ik haar aan de weg. Dat is helaas niet doorgedaan (Noureddin grinnikt).

Zijn meisjes eenmaal drugverslaafd dan is hun positie gewijzigd. Het basepijpje waarmee de gekookte coke of crack wordt gerookt, heet zelfs een tweede 'pooier' te zijn (Goldstein e.a. 1992; Ratner 1993). Hoe deze 'dubbele binding' aan een 'vriendje' en aan coke in de praktijk uitpakt, hangt af van het meisje, het 'vriendje' en de omstandigheden. In deze harde marge van de gevestigde samenleving manoeuvreert het ene meisje zelfstandiger en gewiekster dan het andere. Ik geef een casus van een relatie tussen een Marokkaans 'vriendje', Mimoun, en een Marokkaans meisje:

Mimoun is in de trein met een Marokkaans meisje in gesprek geraakt: "Ze was een heel mooi meisje." Het meisje en hij stapten op hetzelfde station uit en liepen in een hoek net langs een jongen die coke stond te basen. Het meisje zei tegen Mimoun: "Dat vind ik ook

lekker.” Mimoun antwoordde dat hij ook wel eens rookte. “O ja?” zei het meisje en ze wilde gelijk samen coke gaan kopen. Mimoun had geen geld, zij betaalde. Die avond heeft Mimoun bij haar thuis gerookt en geneukt. Het klikte zo goed dat Mimoun bij haar introk maar hij was zo wijs om zijn eigen woning aan te houden. Hun relatie duurde negen maanden. Het meisje bleek vanwege haar cokeverslaving op de tippelzone te werken: “Die dealers daar waren steeds bezig om haar te pakken. Ze zei toen tegen hen: Ik heb nu een vriend.” Mimoun had zelf geen auto. Terwijl zij werkte zat hij voor een geeltje bij een andere jongen in de wagen. Hij spoorde het meisje aan om haar verdiensten telkens bij hem af te geven. Per avond bracht ze 500 tot 1.000 gulden [= 227 tot 454 euro] in het laatje. Mimoun had iedere nacht seks met haar, ze wilde zelfs een kindje van hem maar daar begon hij niet aan zolang ze coke gebruikte en tippelde.

Volgens Mimoun kwam de klad in hun relatie toen een Surinaamse pooier het Marokkaanse meisje wist om te praten. De Surinamer wist haar over te halen om in een andere stad te gaan tippelen. Ze kon daar meer verdienen omdat ze nieuw was. Mimoun zag dat niet zitten maar hield haar niet tegen. Hij had geen eigen auto, de Surinamer wel. Daarnaast had de Surinamer verschillende meisjes voor zich werken. De dag dat het meisje met de Surinamer meeging, keerde Mimoun weer terug naar zijn eigen woning. Een week later is hij nog eens gaan kijken hoe ze het maakte. Het meisje vertelde dat de Surinamer haar hard behandelde. Zo van: “Blijf niet in de auto de hele tijd! Ga werken!” De Surinamer eigende zich ook al haar verdiensten toe: “Als ze in het centrum kleren wilde kopen, zei de Surinamer: Rot op! Hij pakte haar geld af.” Maar Mimoun wilde geen relatie meer met haar. Een paar maanden later stond ze onverwacht bij Mimoun thuis op de stoep maar hij bleef de boot afhouden. Mimoun is nog één keer op de tippelzone gaan kijken: “Ze was heel erg mager geworden. Ze had vieze kleren aan. Ze had ook geen huis meer en sliep nu bij het Leger des Heils. Ze huilde.” Bij het afscheid voelde Mimoun zich ook verdrietig maar voor hem hoefde het niet meer.

De casus van Mimoun maakt betekenisvolle verschillen tussen ‘vriendjes’ inzichtelijk. Dit onderscheid heb ik in het gesprek met hem vastgepind op de vraag: “Was je haar pooier of niet?” Mimoun wil daar eerst niet van weten: “Ik was haar vriend. Als ik pooier ben dan ga ik haar wel gebruiken.” Maar het Marokkaanse meisje gaf haar verdiensten wel aan hem in bewaring. Van het geld eigende hij zich op z’n minst een klein deel toe. Daarom geeft hij later toe: “Ik heb een beetje ook pooier gespeeld.” Maar hij is van oordeel dat hij haar niet ‘gebruikt’ heeft, zoals de Surinamer. Hij geeft de volgende toelichting:

Ik heb haar gezegd: Eerst gaan werken, dan pas coke roken. Dan kan ik het geld voor jou bewaren. Iedere dag zijn we de stad ingegaan om nieuwe kleren te kopen. Ik wilde dat ze er goed uitzag.

Daarentegen wilde de Surinamer niks horen over kleren kopen. Die heeft haar voor alles coke gegeven. Diens meer instrumentele opstelling – vandaar de term ‘gebruiken’ – contrasteert met Mimouns expressievere benadering.

Mimoun opereerde bovendien in z’n eentje. Heeft een ‘vriendje’ verschillende meisjes of handeltjes dan zal hij met anderen samenwerken. Deze uitbreiding schept

deels andersoortige situaties, zoals bij de eerder genoemde Surinamer. In deze kringen bestaat er een kenmerkend verschil tussen 'vriendjes' die een seksuele verhouding met een meisje aangaan, en 'vriendjes' die dat doelbewust niet doen om 'puur zakelijk' (dat is: voor geldelijk gewin) met één of meer meisjes te kunnen omgaan. Toch kan er in zo'n 'zakelijke' situatie ook sprake zijn van seksuele betrekkingen. Zo interviewde ik een Marokkaanse jongen die als oppasser bij een verslaafd Nederlands meisje coke was gaan gebruiken:

Ik heb eerst in huizen gewerkt voor een Marokkaanse drugsdealer. Toen had die jongen een meisje, een Nederlandse vriendin. Ze werkte voor hem een poosje achter het raam. Hij was een beetje pooier voor haar. Een keer waren we naar Amsterdam. Toen zette hij haar daar op de walletjes. Maar als je een meisje daar hebt dan moet je een beetje opletten op haar. Ze was bang daar alleen. Zo kwam ik daar eigenlijk. Ging ik een beetje op haar letten. Toen begon ik met haar te slapen. Zij snoofde. Toen begon ik ineens met haar te snuiven. Ja toen eh... zij werkte. Dus ik verdiende misschien 1.500 gulden, dus ik ging coke halen. Voor allebei zeg maar.

Op het raakvlak van het prostitutiecircuit en de dopescene is het beslist niet altijd duidelijk wie de broek aanheeft, het meisje of het 'vriendje'. Een sprekend voorbeeld is Marokkaanse Mo die, weggelopen van huis, door toedoen van een veel oudere transseksuele prostituee cokeverslaafd raakte:

Mo: Ik had problemen thuis, was weggelopen. Zij zat in een koffieshop, nou, ik kwam daar elke keer. Gewoon om stuff te kopen. Toen begon ik haar uit te leggen dat die Marokkaanse jongen waar ze mee was, haar alleen gebruikte. Die zit alleen voor geld, die kan je alleen maar coke geven, weet je. Ik heb haar een beetje zelfstandig gemaakt. Zo ik kwam bij haar terecht in huis.

PvG: Hoe oud was je toen?

Mo: Veertien jaar. Dus liet ze daar die jongen staan, want ja, ze wou mij in het huis... grote vechtpartij geweest. Toen ging het een tijdje goed. Zij werkte dan, een hoop geld, gingen we in een restaurant uiteten, en drank, weet je. Toen zijn we bij een dealer gaan wonen en ging het fout. Toen begon zij te gebruiken en ik vroeg van: Wat is dat? Ja, dat is bingo. Ik wil het ook wel proeven. En toen heb ik daar gelijk vier gram achter mekaar gerookt.

PvG: Tjoh... [...]

Mo: Nou, toen ging het weer een tijdje goed. Ik ging met vrouwen om. Vriendinnetjes en zo. En daar raakte zij jaloers door, weet je. Toen begon zij keihard te gebruiken. En ik ook. En uiteindelijk wou ik gewoon helemaal weg. Toen werd het een obsessie van haar, ze begon de boel elke keer te slopen als ik zei van: Ik ga naar huis.

PvG: Je had meer een soort haat-liefde relatie.

Mo: Ja, precies. Toen ben ik via iemand in een afkickcentrum gekomen. Heb ik zes maanden daar gezeten. Toen kwam zij ineens daarzo, alleen om mij te zien. Maar dat bleek mijn ondergang. Ik ben de pijp weer gaan gebruiken met haar. We kregen ruzie, huis in mekaar slaan, politie d'r bij. Omdat ik alles haat, en dit en dat. Nou, ik bleef maar weggaan, en zij bleef maar achter me aan komen. Tot zij zelfs aan de deur bij mijn ouders

is gekomen en daar herrie gemaakt heeft. Aan het einde ging alles heel tief, heel zwaar verslavend.

PvG: Ja.

Mo: Nou, zag zij het niet meer zitten, ik zag het niet meer zitten... zij deed een zelfmoordpoging. Ziekenhuis ingegaan en zo. Ik ben haar toen gaan helpen. Zij kon zichzelf niet meer helpen, weet je wel. Ze bleef maar zwaar aan de coke gaan. Maar ik probeerde haar toch een klein beetje op het goede pad te houden. En uiteindelijk is ze zo diep in de ellende geraakt dat ze die dealers heeft gestoken. Die hebben d'r gek gemaakt. En nou zit ze in de bak.

Daarnaast komt het voor dat een verslaafd meisje een of meer klanten aan de drugs brengt, waarna hij haar – als hij geld heeft – voor seks en coke betaalt.

Al met al kan een drugverslaving een meisje in de prostitutie nog verder naar de zelfkant toetrekken maar haar tegelijkertijd méér bewegingsruimte bieden om daar overeind te blijven. Hoe deze 'dubbele binding' aan een 'vriendje' en aan dope in de praktijk uitpakt, hangt af van het meisje, het 'vriendje' en de omstandigheden.

Conclusie

Tot slot stel ik enkele hoofdlijnen samen uit de drie thema's die binnen deze deelstudie aan de orde kwamen. Ten eerste blijkt het leven in de migratie zeer verschillend uit te werken op de seksualiteit en het prostitutiebezoek van Marokkaanse jongemannen. In de vroegste literatuur over Marokkaanse 'gastarbeiders' in Europa overheerst het beeld van seksuele tekortkoming. Met een vijftal eigentijdse casussen heb ik algemeen willen laten zien, dat er in de migratie daarnaast sprake is van een seksuele ontspanningsruimte. Ook heb ik uitgewerkt dat Marokkaanse migrantenmannen in deze vrije ruimte – net als Marokkaanse vrouwen – in conflict kunnen raken met de schaamtecode die binnen de Marokkaanse context conventioneel aanwezig is.

Marokkaanse mannen associëren seksuele vrijheid in Nederland bij uitstek met vrouwen achter roodverlichte etalageramen. In hun lijfelijke sekscontacten verbinden zij deze vrijheid vooral met een warm en langdurig contact in een informele sfeer. Deze praktische invulling contrasteert met de zakelijkheid en de korte duur die gangbaar zijn in contacten binnen de raamprostitutie. Hun overheersende beeldvorming verschilt, kortom, van hun diepere verlangens. Mogelijk heeft een dergelijke spanningsverhouding mede bijdragen aan het sentiment van verkwijning, dat onder anderen door Tahar Ben Jelloun (1967) is benadrukt. De geprefereerde seksuele vrijheid kunnen Marokkaanse jongemannen redelijk eenvoudig en, naar hun idee, goedkoper beleven met pleziermeisjes tijdens hun vakanties in Marokko. Of er daarbij condooms worden gebruikt hangt in Marokko sterk af van de individuele houding van de betrokken mannen. Het verhoudingsgewijs zakelijkere karakter van het (raam)prostitutiebezoek in Nederland sterkt de vrouwen in hun eis tot condoomgebruik. De in Marokko bezochte prostitutees lijken dit veel meer te laten afhangen van hun in Europa wonende klanten. Daarnaast zijn Marokkaanse mannen vaak bezorgd over het gevaar dat ze een kind ver-

wekken bij een 'hoer'. Binnen de kleine steekproef als geheel zeiden negen deelnemers altijd condooms te gebruiken in hun losse contacten; de overige zes deelnemers niet altijd. Deze zes hadden een zeer uiteenlopende achtergrond. Een paar geïnterviewden klaagden ook over het knappen van condooms.

De sociale interactievaardigheden die Marokkaanse jongemannen gebruiken bij het aangaan van losse (betaalde) contacten met vrouwen bieden in het algemeen een goed aanknopingspunt voor het geven van aids/soa-voorlichting. Hoe leggen mannen deze contacten? Gaan zij alleen op stap in de rosse buurt of met anderen samen? Een ander geschikt aanknopingspunt is hun individuele betekenisgeving aan condooms, veilige seks en het voorkomen van zwangerschap. Willen mannen voorkomen dat ze een meisje zwanger maken in een los (betaald) contact?

In de aids/soa-voorlichting aan Marokkaanse klanten is het in het algemeen belangrijk om rekening te houden met hun islamitische achtergrond en hun individuele omgang met de culturele normen die deze achtergrond ook in hun prostitutiecontacten met zich meebrengt. Met name in persoonsgerichte klantenvoorlichting kan het zinvol zijn om tevens hun migratieachtergrond mee te nemen. In hoeverre vinden mannen zelf dat de migratie op hun seksuele leven van invloed is of is geweest? Bij Marokkaanse jongemannen tot circa 35 jaar zouden daarnaast hun losse (betaalde) contacten met jonge vrouwen tijdens hun vakanties in Marokko aan de orde kunnen komen.

Een ander uitkomst van deze deelstudie is dat Marokkaanse jongemannen een prostitutie dikwijls eenmalig bezoeken. Marokkaanse jongemannen zijn nogal bezorgd om zich langer te binden aan een 'hoer'. Ook hierin is de sociale druk van de conventionele schaamtecode voelbaar. Bij hun contacten in Marokko is deze eenmaligheid mede ingegeven door bezorgdheid over magische praktijken (*shur*). Een belangrijke uitzondering vormen in dit verband de Marokkaanse 'vriendjes' of pooiers, die meisjes versieren om hen vervolgens voor zich te laten werken. Naast versieren vormt het gratis geven van cocaïne in deze harde prostitutiemarge een ander beproefd middel van 'vriendjes' om meisjes aan zich te binden. Eenmaal drugverslaafd kunnen deze meisjes op hun beurt hun positie benutten om 'vriendjes' of klanten met coke aan zich te binden. In deze kringen bestaat er algemeen een kenmerkend verschil tussen 'vriendjes' die een seksuele verhouding met een meisje aangaan, en 'vriendjes' die het contact met meisjes 'puur zakelijk' houden.

Noten

Paul van Gelder is antropoloog en socioloog. Na het schrijven van zijn dissertatie over informele bedrijvigheid in Paramaribo, Suriname, verricht hij onderzoek op projectbasis. Onderzoeksthema's: seksualiteit, aids/soa-preventie, prostitutie, druggebruik, informele activiteiten en zelforganisaties; met bijzondere aandacht voor Marokkanen, Surinamers en Turken. Correspondentie: flux48@hotmail.com

- 1 Deze deelstudie vormt een aanvulling op het Research & Development (R&D) project *Door etnografisch onderzoek ondersteunde aids/soa-preventie onder allochtone prostituanten*, uitgevoerd door de Stichting Soa-bestrijding, Utrecht, in samenwerking met het Antropolo-

- gisch-Sociologisch Centrum, Universiteit van Amsterdam. Projectleider: dr. Lucie van Mens, Stichting Soa-bestrijding. Supervisor onderzoek: prof. dr. Sjaak van der Geest, Sectie Medische Antropologie. Subsidiegever: Stichting Aids-Fonds en Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Sport. Ik dank alle geïnterviewden en met name Hamid Ouali, GGD Utrecht, voor hun vertrouwen en medewerking.
- 2 Gelijktijdig met deze Marokkaanse deelstudie heb ik een Turkse deelstudie uitgevoerd. Hierover gaat een apart artikel.
 - 3 Aanvullende gegevens over de steekproef-samenstelling (N = 15): Twee deelnemers zijn hoog opgeleid, de overige dertien laag of ze hebben hun middelbare opleiding voortijdig afgebroken. Drie van de vijftien deelnemers hebben, behalve losse seksuele contacten, ook een vaste relatie met een vrouw of vriendin, met wie zij samenwonen; vijf anderen hebben een los/vaste verhouding; zeven deelnemers hebben alleen losse contacten.
 - 4 Om privacy-redenen zijn de gebruikte deelnemersnamen gefingeerd.
 - 5 Binnen een striktere (orthodoxe) omgangscade van de islam is het ongepast dat een man van buiten een hand geeft aan de vrouw des huizes. Binnen de sociaal-culturele context van Berbers in de Atlas-regio heersen vanouds andere omgangscodes en tradities, zoals eerder aangegeven.
 - 6 In de casus is sprake van een oppositie tussen meisje en moeder. In Marokko staat de zee voor de moeder; in het Frans: *la mer/la mère*. Omars vertrek over de zee symboliseert zo gezien zijn loskomen van het meisje en de terugkeer naar zijn moeder.

Literatuur

- Bakker, Albert
 1998 *Marokkaanse mannen gezien. Levensverhalen*. Heeswijk: Dabar-Luijten.
- Bakker, Jogien & Julie-Anne Borm
 1994 Prostituees in de gedoogzone van de lokale traditie. In: Bernhard Venema & Jogien Bakker, *Vrouwen van de Midden-Atlas: vrij of vroom?* Utrecht: Jan van Arkel, pp. 145-72.
- Bartels, Edien
 1993 'Eén dochter is beter dan duizend zonen.' *Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen*. Amsterdam: Vrije Universiteit, proefschrift.
- Ben Jelloun, Tahar
 1977 *Les plus hautes des solitudes*. Parijs: Editions du Seuil.
- Bennani-Chraïbi, Mounia
 1994 *Soumis et rebelles: les jeunes au Maroc*. Parijs: CNRS.
 2000 Youth in Morocco: An indicator of a changing society. In: Roel Meijer (ed.), *Alienation or integration of Arab youth*. Richmond: Curzon, pp. 143-60.
- Berg, Ton van de & Maria Blom
 1987 *Tippelen voor dope*. Amsterdam: SUA.
- Boedjarath, Indra
 1997 Seksuologie in transculturele hulpverlening. In: Indra Boedjarath & Dirck van Bekkum (red.), *Een blik in de transculturele hulpverlening*. Utrecht: Van Arkel, pp. 125-40.

- Bommel, Abdelwaked van
 1990 *Islam, seksualiteit en AIDS*. Inleiding themamiddag 31 mei, AIDS-voorlichting migranten, Nationale Commissie AIDS-Bestrijding.
- Bouhdiba, Abdelwahab
 1997 *Sexuality in Islam*. London: Saqi.
- Brouwer, Lenie
 1997 *Meiden met lef. Marokkaanse en Turkse wegloopsters*. Amsterdam: VU-uitgeverij.
 2001 De virtuele zoek. In: Edien Bartels, Anton van Harskamp & Harry Wels (red.), *Cultuur maken, cultuur breken*. Delft: Eburon, pp. 35-45.
- Crapanzano, Vincent
 1980 *Tuhami. Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Danz, M.J., T. Vogels & R.W.M. Gründemann
 1993 Jeugd en seks: kennis, houding en gedrag bij Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland. Leiden: TNO.
- Delaney, Carol
 1991 *The seed and the soil*. Berkeley: University of California.
- Dwyer, Daisy Hilse
 1978 Ideologies of sexual inequality and strategies for change in male-female relations. *American Ethnologist* 5 (2): 227-40.
- Engbersen, Godfried et al.
 1999 *De ongekende stad 2. Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Meppel: Boom.
- Geertz, Clifford C.
 1973 *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Gelder, Paul van
 1995 'Gezond-verstand manieren': Hoe Marokkaanse mannen in Nederland zich beschermen tegen AIDS. *Medische Antropologie*, 7 (2): 245-63.
 1996 Talkability, Sexual Behavior, and AIDS. Interviewing Male Moroccan Immigrants. *Human Organization*, 55 (2): 133-140.
 2000 Deel I: Etnografisch onderzoek en methodiekontwikkeling. In: Lucie van Mens, Paul van Gelder & Irene Herzog, *Door etnografisch onderzoek ondersteunde aids/soa-preventie onder allochtone prostituanten. Verslag Fase II*. Utrecht: Stichting Soa-bestrijding, pp. 1-177.
- Gelder, Paul van & Charles D. Kaplan
 1992 The finishing moment. Temporal and spatial features of sexual interactions between streetwalkers and car clients. *Human Organization* 51 (3): 253-63.
- Gelder, Paul & Humphrey E. Lamur
 1993 *Tussen schaamte en mannelijkheid. Seksuele relaties en beschermingsgedrag van Marokkaanse mannen*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Gelder, P. van & J. Sijtsma
 1988 *Horse, coke en kansen. Sociale risico's en kansen onder Surinaamse en Marokkaanse harddruggebruikers in Amsterdam*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
 1990 'Ik wil een smalle weg volgen.' *Sociale risico's en kansen onder werkloze Marokkaanse jongens in Den Haag*. Den Haag: RCB.
- Gemert, Frank van & Edward van der Torre
 1996 Berbers in de dope. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 23 (3): 480-502.

- Goldstein, Paul J., Lawrence J. Quillet & Michael Fendrich
 1992 From bag brides to skeezers: A historical perception on sex-for-drugs behavior. *Journal of Psychoactive Drugs*, 24 (4): 349-61.
- Graaf, Ron de
 1995 *Prostitutes and their clients; sexual networks and determinants of condom use*. Amsterdam, dissertatie, Universiteit van Amsterdam.
- Haastrecht, H.J.A. van et al.
 1993 HIV prevalence and risk behaviour among prostitutes and clients in Amsterdam: migrants at increased risk for HIV infection. *Genitourinary Medicine*, 69: 251-269.
- Kapchan, Deborah
 1996 *Gender on the market. Moroccan women and the voicing of tradition*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kasriel, Michèle
 1989 *Libres femmes du Haut-Atlas?* Parijs: L'Harmattan.
- Kaufman, Pim & Hans Verbraeck
 1986 *Marokkaan en verslaafd*. Utrecht: ROVU, Gemeente Utrecht.
- Kempers, Frank
 1996 *Religiositeit, etniciteit en welbevinden bij mannen van de eerste generatie Marokkaanse moslimmigranten*. Nijmegen: KUN.
- Larguèche, Abdelhamid
 1992 Anthropologie de la prostitution dans la ville Arabe. In: Dalenda & Abdelhamid Larguèche, *Marginales en terre d'Islam*. Tunis: Cérès Productions, pp. 13-84.
- Menebhi, S.
 1980 *Gedichten en brieven uit de gevangenis en een opstel over prostituees in Marokko*. Rotterdam: Ordeman.
- Mens, Lucie van
 1992 *Prostitutie in bedrijf*. Rotterdam: Erasmus Universiteit, proefschrift.
- Mernissi, Fatima
 1982 Virginity and patriarchy. *Women's Studies International Forum*, 5 (2): 183-91.
 1989 *Achter de sluier. De islam en de strijd der seksen*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Mesdali-Bennali, K.
 1967 Quelques considérations sur la prostitution au Maroc. *Revue Tunisienne de Sciences Sociales*, 4 (11): 79-81.
- Mouthaan, Ineke & Milleke de Neef
 1997 *Twee levens. Dilemma's van islamitische meisjes rondom maagdelijkheid*. Delft: Eburon.
- Munck, Victor de & Elisa J. Sobo (eds)
 1998 *Using methods in the field*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Naamane-Gessous, Soumaya
 1990 *Achter de schermen van de schaamte. De vrouwelijke seksualiteit in Marokko*. Amsterdam: Dekker.
- Oostrum, Paula van
 1989 Commercialized courtships in a West-African city: a device for social mobility? In: Paul van Gelder & Joep Bijlmer (eds), *About fringes, margins and lucky dips*. Amsterdam: Free University, pp. 79-88.

- Ratner, Mitchell S.
 1993 *Crack pipe as pimp. An ethnographic investigation of sex-for-crack exchanges*. New York: Lexington.
- Rouadjia, Ahmed
 1991 La prostitution dans les villes. In: Camille & Yves Lacoste (eds), *L'Etat du Maghreb*. Parijs: La Découverte, pp. 237-38.
- Sahli, Mohamed
 2001 *Dagboek van een illegaal*. Amsterdam: Prometheus.
- Shaefer Davis, Sunsan & Douglas A. Davis
 1989 *Adolescence in a Moroccan town*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Shoekri, Mohammed
 1983 *Hongerjaren*. Roman uit Marokko. Bussum: Het Wereldvenster.
- Spradley, James P.
 1979 *The ethnographic interview*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Stake, Robert F.
 1995 *The art of case study research*. Londen: Sage.
- Torre, E.J. van der
 1996 *Drugstoeristen en kooplieden*. Arnhem: Gouda Quint.
- Venicz, Liesbeth & Ine Vanwesenbeeck
 1998 *Aard en omvang van (gedwongen) prostitutie onder minderjarige (allochtone) meisjes*. Utrecht: NISSO.
- Vennix, Paul et al.
 2000 *Klanten van transgenders*. Utrecht: NISSO.
- Westermarck, Edward Alexander
 1968 *Ritual and belief in Morocco*. New York: University Books, 2 vol.